

184. „Seregről” ekkor persze aligha beszélhetünk. Szűkös olvasótábora miatt közvetlen hatása messze elmaradt a népszerű orgánumok, például a középosztály ötvenezres példányszámban eladott kedvelt lapja, az *Új Idők* mögött.

185. *AEÖPM IX.*, 463.

186. Habár az 1910-es évek második felére sikerült 3500 példányszám fölé emelkedni, eleinte Fenyő Miksa gyáripari kapcsolatainak – és a GYOSZ önzetlen mecénásainak –, majd (1912-ig, az Osvátvitái) Hatvany Lajos nem titkolt Ady-rajongásának köszönhetően maradt fenn egyáltalán a lap.

187. Fenyő Mario közlése szerint nagyjából 25 előfizetője lehetett a folyóiratnak az indulásig, melyről még a *Budapesti Napló* sem számolt be. Fenyő, *i. m.*, 65. 1908 nyarára ugyan sikerült ezt a számot feltornáznia 7–800-ra, de a megszűnéstől csak a lap eladása mentette meg a *Nyugatot*: Gonda Henrik ügyvéd lett az új tulajdonos, majd 1909 első felében Hatvany visszavásárolta a jogot, egyúttal kezdeményezték a már említett Ady-monopólium megkötését és egy, Ady részvételével szervezett, népszerűsítő felolvasóközörűt szervezését. Vö. Buda Attila *A Nyugat Kiadó története* és Farkas Lujza *Nyugat és a századeleji irodalomforduló című könyvét*, valamint Fráter Zoltán *A Szövetség szelleme. A Nyugat mecénásai a GYOSZ-ban*, MGYOSZ-Könyvek, Bp., 1996.

188. Nem ok nélkül emlegették az olvasók és emlegetik a mai napig a *Nyugatot* „Ady lapjaként”. Vö. Fenyő Miksa, *i. m.*, 113.

189. Kenyeres Zoltán, *Korok, pályák, művek*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2004, 61; 85–86. Vö. még Babits és Kosztolányi említett levelezésével.

190. Kelevéz Ágnes, „*Nem takart seb kell, inkább festett vérzés!*”. *Ady és Babits kapcsolata a Nyugat első éveiben = A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. Szabó B. István, Anonymus, Bp., 106–117. Boka, *i. m.*

191. Ennek az intézményesülésnek fontos forrásdokumentuma a Budapesti Ujságírók Egyesületének 1908 karácsonyán közreadott (a modern irodalmat bemutató) almanachja, melyben már kötetnyi írás foglalkozik pro és kontra a legújabb irodalom kérdéseivel. „Forrongásnak nevezik azokat az állapotokat [...] az irodalomban pedig a modernség körül dül az öldöklés. Ember embernek a szavát nem érti ebben a kavargásban. Kések villognak, dárdák röpködnek és fegyverek ropognak mindenütt. Nem is vita ez már, hanem valóságos háború.” *Előszó = Budapesti Ujságírók Egyesületének 1909-ik évi almanachja*, szerk. Szerdahelyi Sándor, Bp., 1908. 2016-ban az Argumentum Kiadó és az OSZK jóvoltából megjelent a kötet reprint kiadása is.

192. A *Vér és arany* a megjelent kritikák számában ugyan alulmúlta az *Új verseket*, jelentősen mégsem maradt el az érdeklődés a közölt 17 írással. A hangsúlyváltást jól mutatja azonban, hogy az irodalmi harcokat tekintve lehangosabb 1908-as és 1909-es évben az aktuális kötetről (*Az Illés szekerén*) mindössze hat ismertetés látott napvilágot, s egészen Ady haláláig csupán visszafogott figyelem kísérte az új könyvek megjelenését.

„Mégis szabad kultiválni”

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS BÓDI KATALIN, KUKORELLY ENDRE, SEPSI LÁSZLÓ ÉS SZIRÁK PÉTER RÉSZVÉTELEVEL

Szirák Péter: Engedjék meg, hogy bemutassam a beszélgetés résztvevőit: Bódi Katalin, a Debreceni Egyetem irodalomtörténésze, Kukorelly Endre író, költő, esszéista, Seps László író, szerkesztő, kritikus. Beszélgetésünk tárgya – az irodalmi kultusz és a sztárság – kapcsolódik a korábban elhangzott előadásokhoz. Margócsy István szépen bemutatta, milyen módon volt az irodalom a 19–20. századi magyar kultúra, sőt mondhatjuk, a nemzet mint „elképzelt közösség” összekovácsolója. A kultusz kutatás szerint a kultusz olyan speciális rítusok összefüggése, egy olyan ismétlődő szokásrendszer, melyben egy közösség megerősíti a vezető értékeit. A

kultusz tehát nemcsak személyek dicsőítése, hanem egy önfenntartó közösségi cselekedet, a közös kultúra rituális megerősítése. Azt is tudjuk, hogy a kultusz etimológiáját tekintve egy töről fakad a kultúrával, eredeti jelentésében a földműveléshez kapcsolódik. Az „cultura agri” a föld megművelése, ez ment át utóbb jelentésbővülésen, de megőrizve – a magyar szófejtés szerint is – eredeti tartalmát: a kulturált ember művelt ember, nyitott újabb ismeretek megszerzésére, aki tehát termékeny, mint a termékeny tett föld. A kultúrának egyik alapvető eleme a kultiválás, ami szoros kapcsolatban van a vallási hagyományokkal. A kultuszkutatás egy nagyon szerteágazó tudományos gyakorlat: ahogy Guld Ádám előadása is megmutatta, a népszerű kultúra, a sztárkultuszok vizsgálata is beletartozik. De a politikai kultuszköz is, mint ahogy ezzel a történész Gyáni Gábor és Vörös Boldizsár is foglalkozik; legutóbb Turbucz Dávid tollából a Horthy-kultuszról jelent meg szakmunka. Nos, az első kérdéshez Kukorelly Endrétől idéznék, akinek 2016-ban jelent meg a *Porcelánbolt* című esszégyűjteménye, melyben klasszikus és kortárs „kedvenxcekről” egyaránt írt, és sokszor érintette a kultusz kérdését. Egy helyen például azt olvassuk, hogy az, aki az irodalom történetének elbeszélésébe fog, „látja a tartós és újrázó szilágyidomokozást (csúful belefulladni a valóságba), a népiek kormosistvánózását, az urbánusok örkényezését, petrizését, de egyetért azzal, hogy (így) kell kultuszt gyártani.” Egy másik mondat arra a gesztusra utal, melyet sokan ismernek: Esterházy Péter 1981. december 13-a és 1982. március 15-e között Ottlik Géza *Iskola a batáron* című regényét lemásolta egy A/3-as lapra, a sorokat egymásra írva, és ebből egy gobelin-szerű képzőművészeti alkotás jött létre, mely úgy örökíti meg a művet, hogy olvashatatlaná – vagyis „megváltoztathatatlaná”, kultikus tárggyá, egyfajta ereklyévé – teszi. Ehhez azt teszed hozzá, hogy „ha én másolnám le, csakis kultuszból másolnám.” Egy másik mondat: „a kultusz hülyíti az olvasást” – ez arra utal, hogy a személyekre irányuló kultusz az olvasást egyszerűsíti – de mindjárt hozzáteszed: „mégis szabad kultiválni”. Alighanem ironikus ez a mondat, de most induljunk ki abból a kérdésből, hogy jó-e kultuszt csinálni? A kutatók sokáig úgy álltak hozzá, hogy a kultuszt kritizálni kell. Mostanában inkább úgy tartják, hogy úgysem lehet tőle szabadulni, így elsősorban megérteni érdemes.

Kukorelly Endre: Pontosan érzékeled ezekben a szövegekben az iróniát. Ebben kétsétkü vagyok, ugyanúgy reagálok a kultuszra, mint igazából mindenki: vigyorgok rajta. Kétségtelen, hogy a kultikus olvasás hülyít, de néha jó hülyének lenni. Műalkotásokat nem „kötelező” érteni, „elég”, ha élvezzük. A magyar zsákutcás történelemnek az a sajátos sorsága, hogy muszáj kompenzálunk: mindenki frusztrált, és próbáljuk ezt valahogy ellensúlyozni. Jelzem, mindenki kompenzál, de mi kicsit „túltoljuk” a kultuszt. Látom magam előtt a német barátom arcát, ahogy mondja: „Mennyi a szobor erőfélé, nálunk Goethe van és Schiller, legfeljebb Bismarck.” Tényleg túl sok a hősünk, akiket kultiválunk, ők a kompenzációnk eszközei. Végtelenül lehet ironizálni ezen. Margócsy István idézett olyan szövegeket, amelyek a kultusz fölött nevetgélnek: Petőfiről írott – csak hogy én is kultiváljak – zseniális monográfiájában írja, hogy 16 Petőfi utca van Budapesten. Teljesen abszurd. Előadásomnak azt a címet adtam volna: Petőfi Kazincbarcikán – ugyanis Margócsy

könyvéből kiderül, egyedül ott nincs Petőfi utca. Körül lehetne tekerni Petőfi utcával a Földet, mosolyogsz ezen, közben meg jó, mert Mari néni is tudja, hogy létezett ilyen fickó, és azt is tudja, hogy költő volt az istenadta. Nekünk tulajdonképpen *érdekünke* a kultusz, lássuk be, jó, hogy a magyar közbeszéd tud arról, hogy létezik irodalom. Ez nem evidens. 1995–96-ban Berlinben DAAD-ösztöndíjas voltam, futballoztam egy kis helyi csapatban, és többször el kellett mondanom, mivel foglalkozom. Nem értették, és azt gondoltam, a rossz német kiejtésem miatt nem. Az egyik kelet-berlini munkanélküli, amúgy a pályán a hierarchia élén álló fiú, mikor felfogta a Schriftsteller szót, azt mondta: „Én is olvastam már Dosztojevszkijtől.” Nem evidens az irodalom státusza, és hogy nálunk van tisztelete, az a kultusznak is köszönhető.

Bódi Katalin: A kultusztól egész más vonatkozásban akartam beszélni, de inspiráltak az előadások és a megkezdett beszélgetés. Egyrészt az időbeliség járt a fejemben, amely a korszakolás esetében is hasonló: mennyire látjuk reálisan a velünk egyidejű kultuszokat, és azok a kultuszok, amelyeket korábban feltételeztünk működni, nem utólagos konstrukciók-e? Nyilván a Petőfi-kultusznál nagyon markáns lehetett az egyidejűség tapasztalata a kortársak számára a szabadságharc bukása után, amelyet Szendrey Júlia élettörténete, vagy éppen Petőfi halálának misztifikált körülményei egyaránt tápláltak. Számomra az látszódik, hogy manapság rendkívül nehéz formalizálni, megnevezni a kultuszokat a kultúra egyes területein, ami feltételezhetően a sokféle mediális csatornának, illetve a sokféle (életkori, társadalmi, politikai stb.) kulturális csoportosulásnak a következménye. Másrészt az tűnik nekem izgalmasnak, hogy a kultuszok hogyan működnek a „maguk valóságában”, azaz milyen kulturális performanszok kapcsolódnak hozzájuk, mi tartja őket életben? Az iskolai ünnepségek? Versek szavalása? Az újratemetés? Szoboravatás? Színházi előadás? És ezekben hogyan jelenik meg az irodalom? Változatlan, állandósult jelentésekkel, vagy a megújuló olvasatok lehetőségével? A mediális sokféleség is lényeges lehet a kultusz működési folyamatának megfigyelésében, persze az előbb említett példák, a performanszok, a szobrok stb. már utaltak a kultusznak erre a lényeges vetületére. Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényfolyamában megjelenik Racine, de végeredményben csak azért, mert Marcel rajong Sarah Bernhardtért, a kor ikonikus színésznőjéért, aki önálló esteken különböző drámaíróktól és költőktől ad elő szövegrészleteket, köztük a klasszicista szerző *Phaedra* (1677) című tragédiájából. Sarah Bernhardt szépsége, szoborszerűsége, ugyanakkor erotikája dinamizálja az egyébként is szenvedélyes Phaedra alakját, és a regénybeli Marcel ebben a performatív folyamatban elválaszthatatlanul tapasztalja meg a szöveg és az előadás, Phaedra és Sarah Bernhardt figuráját. A színésznő láthatóságát ráadásul már nemcsak a színház, hanem a fotográfia is biztosítja ebben az időszakban: a színházi jelmezekben pózoló figura a saját nevének feliratával ellátott képeken paradox módon fedi egymásra a valóságot és a kultuszban létrejövő alak kettősségét. Utólagosan Proust szövege is kultikussá válik a 20. századi regény, a modern szubjektum- és emlékeztörténeti kutatások folyamatában, ebben a közegben elevenedik meg Bernhardt, a színházi világ és még ráadásul Racine is, aki a legkevésbé tehet erről a kultikus kiemelődésről. Nehéz te-

hát egész pontosan meghatározni egy kultusz működését, mintha mindig csak egyedi példák lennének ebben, ez nagyon érdekes számomra.

Sepsi László: A „jó-e” kezdetű kérdésekkel nem nagyon tudok mit kezdeni. Viszont az előadások alatt és most is azon járt az eszem, nem tisztáztuk, mi a kultusz, meg tudjuk-e határozni. Aspektusai felmerültek: köze van egy közösséghez, amely lehet egy egész nemzet, vagy egy kisebb, akár pár fős ízlésközösség, és van benne valami rituális jelleg. Kérdés, hogy egyedül tud-e valaki kultuszt csinálni: ha nincs egy barátom se a Facebookon, de mindennap Esterházy-idézetet posztolok, az kultuszgyártás-e? A másik kérdés, hogy miből állnak a kultikus rituálék. Leginkább nem az irodalmi kultuszokkal, hanem a kultuszfilmekkel, a körülöttük kialakult közösségekkel foglalkoztam eddig komolyabban, és minden erről szóló szöveg azzal indul, hogy ez nagyon képlékeny dolog, nehéz meghatározni a kultuszfilm fogalmát, de viszonylag pontosan körül lehet lőni. Ennek egyik aspektusa befogadáselméleti, közönségkutatási aspektus: egy adott mű, szerző, jelenség körül kialakul egy olyan befogadói közösség, amelynek normái eltérnek az általunk normálisnak gondolt viselkedésmódoktól. Például valaki nemcsak megnézi *A Gyűrűk Urát* kétszer-háromszor, hanem elkezd tündéül tanulni, vagy hétvégenként valaki Darth Vadernek öltözve rajongói találkozókra jár. Ezek olyan kultúrafogyasztási gesztusok, amelyek túlmutatnak az átlagosnak tekinthető befogadói gyakorlatokon. Itt van egy performatív többlet, ami kultusznak tekinthető. A kultusz kutatásnak ez a területe azt vizsgálja, ezek hogyan nyilvánulnak meg. Az a gesztus például, hogy Esterházy leírta az *Iskola a határon* egy papírra, a kultuszgyártás szempontjából igazából egyenértékű azzal, hogy valaki Darth Vadernek öltözik, csak az egyikben több a munka (persze kérdés, mennyi energiát feccölök a jelmezbe). A másik kérdés a textualitásra vonatkozik, és nyilván itt összeér a kettő: mely szövegek (vagy szerzők) körül generálódhat kultusz? Mik a tulajdonságai egy kultikus szövegnek (vagy filmnek), van-e közös nevezőjük? Általában a befogadáselméleti aspektusnál a deviancia (ez itt most értékmentes fogalom, értsd: normától való eltérés) lesz a kultuszt kiváltó ok, ugyanúgy magának a szövegnek is rendelkeznie kell egyfajta deviáns minőséggel: ezek általában szubverzív vagy transzgresszív tulajdonságok. Lehet pusztán az is, hogy nem lehet ötven évig beszerezni, és ha valaki a társaságból mégis megszerzi, mondjuk egy VHS kazettán, annak a közösségnek lesz egy beavatottságélménye, amire alapozva máris elkezdheti a kultuszépítést. Az is nagyon hasznos, ha a szerző fiatalon és tragikusan hunyt el, az nagyon jól tesz az életműnek a kultusz szempontjából. Vannak tehát ilyen tényezők, de mindig külön meg kell nézni, hogy az adott műnél milyen hatások működnek. Itt van pl. a *Rocky Horror Picture Show*. Ha megnézzük, mely tulajdonságai tették ezt a filmet a 70-es években kultuszfilmmé, és hogy miben nyilvánult meg ez a kultikusság, akkor azt látjuk, hogy a közönség betanulta a mozdulatokat, és táncolt a vetítés alatt, miközben a filmnek van egy felforgató szexuálpolitikai ideológiája, amelyhez normasértő műfaji és stílári sajátosságok kötődtek, egymástól látszólag távol eső műfajokat kevert, mint a horror, a vígjáték és a musical, másrészt a heteronormatív, középosztálybeli társadalom ellenében alternatív praxisokhoz (is) rendelt pozitív értékeket. Nekem nagyon érdekes volt hallani, hogy Magyarorszá-

gon ezek a sokszor radikálisnak tűnő kultikus gyakorlatok hogyan szivárogtak be az intézményesített kultúrába, magába a kánonba, amivel a kultusz egyébként elvileg szemben áll. A filmeknél legalábbis fontos, hogy a fősodorról szemben pozicionáljuk ezeket a szövegeket. Ez látszik a mai kultúrkampfból is: mindenki azért küzd, hogy ő legyen az outsider. Úgy akarnak magukból kultuszfigurákat csinálni, hogy beleállnak ebbe a deviáns, kiszorított pozícióba, ez nagyon sajátos kulturális logika.

Szirák Péter: Ha jól sejtem, az irodalomban viszont gyakori, hogy a kultusz már eleve erős kánonpozícióban lévő szerzőt támogat meg, vagyis a kultusz nem ellen meg a kánonnak, nem ellenkulturális jelenség, hanem a kultúra fősodrárt erősíti meg. Itt lehet érdekes, hogy valóban és mennyire a személyre irányul a kultusz. Például Ottlik Géza vagy Nagy László esetében. Mennyire választja el egymástól a kultusz a személyiséget és a létrehozott irodalmi teljesítményt?

Kukorelly Endre: A kultúrharc leírható azzal, hogy az „egyik oldal” betámadja a „másik oldal” fontosnak tartott figuráját, mire a megtámadottak ezt magukra veszik, és kezdik aránytalanul kultiválni az illetőt. Azért érezzük, hogy Esterházy kultiválva van, mert támadják. Petrit nem hagyták „meghalni”, azonnal kezdődött a kultuszgyártás, és ez, ha nem is egyenletesen, de azóta is működik. Más szerzőknek viszont nem jön össze. A „másik oldal” kultikus figurája, Csoóri Sándor halála után kiment alóla a kultusz, nem hallom annyit emlegetni, mint életében. Az 1985-ös Debrecenben Irodalmi Napokon Nagy László volt a téma, és Hekerle László – a következő évben meghalt, nem volt még harminc éves – nagyon erős szövegének botrányos fogadtatása volt; akkori „nagy emberek” küldték el melegebb éghajlatra. Ugyanis beletenyeretelt egy kultuszba. Ottlik kultiválása szintén érdekes történet: például ezt én is igazán akceptálom, egyszer mégis rajtam csattant az ostor egy cikkem miatt – erről sokat írok a *Porcelánboltban*. Egy nagyon erős – értsd befolyásos guru támadott meg azzal, hogy plágiummal vádoltam Ottlikot stb., hagyjuk: érzékelttem, hogy ki vagyok rakva a hóra, mert naivan nem vettem figyelembe a kultuszalakítás sajátosságát, és azokat az érdekeket, amelyek hozzátapadnak. Ez nagyon kényes dolog. Amíg diskurzuson belül marad, maximum bájos – ahogy például Mikszáth azt írja Jókairól, hogy olyan, mint Midasz király, bármihez nyúl, az – nem arannyá, hanem – képviselővé változik: tud ironizálni a kultikus figurán egy, a kultuszt maga is gyártó szerző. Ám amikor kikerül az irodalom teréből, és politikai tétje lesz, rögtön veszélyesebb a véleménynyilvánítás, az elvártból való kibeszélés. Kié Petőfi – Pándi Pál írja le, vagy Horváth János? Mindkettő szerint az övé az igaz, az igazi, noha ezek köszönőviszonyban sincsenek egymással. Rögtön kizárólagossággal lép fel a kultuszgyártó: én mondom meg, aki mást mond, az minimum gyanús. Maximum bármi. És folyton a maximum felé tendál.

Szirák Péter: Vannak „rétegekultuszok”, de Petőfi például olyan alak, akit egy egész nemzeti közösség elfogad. Margócsy tanár úr azt mondta, a magyar kultúra nagyon kultivál. Kérdés, hogy ez más nemzetek gyakorlatától mennyiben tér el?

Bódi Katalin: Hogy mennyire van benne a kultuszban egy író személyisége, azt mondanám hirtelen, hogy csak addig, amíg a szerző él, illetve kultuszának biográfikus elemeit már csak azok tudják felmutatni, akik ismerték őt – de ez nem jelenthető ki egyértelműen, és itt megint hivatkozhatnánk a Petőfi-kultuszra. Jól látható, hogy (romantizált) származása, rövid élete és tragikus halála, a biográfikus figura ismerősnek vélt vonásai erőteljesen beleíródnak kultuszába, hasonlóképpen József Attilához. Összességében nagyon fontos a kultuszban, hogy izgalmas személyiség legyen az illető: ott van például Balzac, aki önmagában nem lett kultikus személy, mert ült a szobájában, és írta a regényeit, legfeljebb, ha átmenekült a hitelezői elől a másik lakásába – ha nem ezt tette volna, nem írta volna meg az *Emberi színjáték* című regényfolyamot, illetve egyes szereplői bizonyosan kultikusok lettek. Annyit talán mindenki tud Balzac írásmódszeréről, hogy volt egy Napóleon-szobor az asztalán (közismert, hogy a Napóleon-kultusz igen erős volt az 1830-as évek Franciaországában), de kultikus figurák az irodalomban valóban azok lesznek, akik valamiképpen deviáns jegyeket mutatnak. Rousseau a gyónás alaphelyzetére provokatívan rájátszó *Vallomások* című munkájában megírja az önéletrajzát, amelyben egyszerre van politikai védekezés és provokáció a korabeli társadalomfilozófiai gondolkodás irányába, közben pedig saját kultuszát építgeti gyermek- és fiatalkora fordulatos érzelmi-érzéki-intellektuális szocializációjának bemutatásával. Diderot-t a *Levél a vakokról* című értekezése miatt börtönözik be, Sade márkit hol saját életeseeményei, hol regényei miatt zárják börtönbe (egyik alkalommal a Bastille ostromának napján, 1789. július 14-én tűnik el zárkájából), az ő figurájukra, életművükre erősen rátelepszik a személyiségüknek a kultusz általi megalkotottsága. Ez nyilván nagy terhet is jelent az olvasásban, és nem igazán tudom, közoktatási szinten hogyan lehet az ő műveiket olvashatóvá tenni. Én a tanítás során éppen a személyiség izgalmas karaktere felől próbálom őket megragadni. Diderot például rettenetesen unalmasnak tűnik távolról, ahogyan *Az apácában* az unalomig kifejtetten bírálja a korabeli egyház működését, sürgetve a nagy közhelyekkel leírt felvilágosodást. A Diderot-kutatásokból tudható azonban, hogy a szerző egyfajta korabeli „médiahackként” írta meg Suzanne segítségkérő levelét-memoárját (amelyek regényként csak másfél évtizeddel Diderot halála után jelent meg). Célja az volt, hogy a társaságukból egy időre vidékre távozó barátjukat visszacsalogassa Párizsba, annak szociális érzékenységét felkeltendő Suzanne érzékletes panaszaival. Nemcsak e nevetésre ingerlő játék részleteinek a megismerése és Diderot személyiségének összetettsége frissítheti fel a szöveg olvasását, hanem Suzanne figurájának képzőművészeti megalkotottsága és a passiótörténeti narratíva felismerése. A néma, bezáródó, önismétlő kultusz jó eséllyel dinamizálható, ha alapjaiban valami különösen értékes és lényeges rejtőzik. A *Vörös és fekete*nél az egyik legutóbbi szemináriumon előkerült a Don Juan-mítosz, ennek kibontásához és megértéséhez Casanova élettörténete, illetve kifejezetten az általa elbeszélte Theresa-Bellino anekdota volt egy párhuzamos példa. Casanova valószínűleg személy volt ugyan, de nem tudjuk pontosan, hogy a leírtaknak mekkora része kitaláció és mi történt meg valószínűleg, számítt-e ez az arány például a kasztrált énekes elcsábításáról beszámoló történetet elkerekedő szemekkel olvasónak. Annyi bizonyos, hogy mind Casanova, mind pedig Julien Sorel párhuzamos figurájává válnak egy mitikus hős-

nek, aki a középkor végén bekerül az írásbeli kultúrába, hogy aztán Mozart *Don Giovanni*jában legyen csúcsra járatva. Érdekes az is, ahogyan a biografikus figurák mintha már életükben mitizálódnának, erre több példát is látunk a francia kultúrában. Kérdés, hogy vajon költőként nem könnyebb-e kultikussá válni. Ez a modern szubjektum megszületésének a következménye is lehet, hogy a verseket jellemzően a költő személyisége felől olvassuk. Baudelaire például kultikussá válik a köré teremthető iskola révén, új költői versnyelve, képisége, szimbólumrendszere, új ihletforrásai nyomán, de ő maga is felemel festőket, zeneszerzőket, költőket, akik vagy körülveszik, vagy egy korábbi korszakból megszólítják őt. Ilyen például Watteau 18. század eleji festészete, akinek a képei nemcsak Baudelaire-nél, hanem Nervalnál és Verlaine-nél is meghatározók. Ez a személyiségkultusz a narratív identitás egyfajta speciális konstrukciója, amelyet maga a szerző, vagy utólagosan az olvasók, vagy egy direkt politikai-ideológiai szándék helyez rá egy alkotóra. Borzongva figyelem ennek az identitásnak és ennek a kultusznak a változását akár önmagamban is: az utóbbi időben kifejezetten eltávolodtam Modigliani, Picasso és Dalí festészetétől – bár őszintén szólva utóbbi kettőért sosem rajongtam – magánéletük részleteinek megismerése miatt. Nem tudom elválasztani magamban műalkotásaikat a hozzájuk tartozó nők megalázásától, megverésétől, eltárgyasításától.

Sepsi László: A romantikában eleve nagyon erős kultuszgerjesztő hatása volt annak a felfogásnak, hogy a művész egyfajta emberfeletti entitás. A 19. század végére a dekadencia-diskurzusok kicsit a visszajára fordították mindezt, ami aztán a korai pszichoanalízisben gyűrűzött tovább: a művész deviáns, neurotikus, elfojtásai vannak. Mire a művészfogalom ezektől megtisztult, addigra annyi kultuszfigura gyártódott ideologikus alapon, hogy például Baudelaire-t nem lehetett megszabadítani a kultusz lerakódásától. A kultikus szemlélet az oktatásba is beszivárog: a tekintély megszilárdításában játszik szerepet. Egy másik érdekes kultikus logika a kisajátítás: amikor megjelenik egy szubkultúra, amely olyan olvasási módot ajánl a szerzővel kapcsolatban, amely nincs párhuzamban a kanonikus olvasatokkal. Klasszikus példa az *Óz, a csodák csodája*, amit az 50-es években még durván elnyomott homoszexuális közösség kezdett el kultuszfilmként nézni, ennek nyomán a film önpáródiába hajló, hiperperformatív kódjait saját szexuális identitása felől értelmezte: például a gyáva oroszlán olyan figura, aki nem meri bevallani saját homoszexualitását. Az *Óz*ban meglévő excesszus egy szubkultúrában teljesen más értelmezést kapott. Másik, személyes példám Csáth Géza: kanonizált szerző, benne van a tankönyvben, ennek ellenére én már tizenéves horrorrajongóként horrorként olvastam, és ment a polcra Stephen King mellé. Egyrészt van a kultusz mögött tekintély, amit én nem feltétlenül szeretek, de működnek ezek a kisajátító gesztusok is, amikor kanonikus szerzőket helyezünk át egy másik értelmezői rendszerbe.

Kukorelly Endre: A kultusznak, ahogy Szirák Péter utalt rá, valóban erős a vallási jellege. Kortárs példával, Balassa Péter nagy kultuszgyártó volt, az általa szerkesztett *Dyptichon* című, Esterházyról és Nádasról szóló tanulmányokat összegyűjtő kötet alapvető kanonikus gesztus volt. Kiemelte vele korosztálya két szerzőjét, és a címadással – kettős szentkép – kvázi szakralizálta is. Ez a gesztus pedig a közle-

kedőedények elvén óhatatlanul „lenyom” másokat – ez nem működhet másként. A kánon *lényege*, hogy bizonyos könyvek apokrif maradnak. Ez van, ilyen – eléggé „harcias” – a működés. Margócsy említett műve mellett szóba hoznám még Dávidházi Péter Shakespeare-kultuszról és Aranyról írott könyveit és Szilasi László Jókai-kultuszt feldolgozó munkáját. Mindhármát rendkívül kultiválom, és, az előbbi logika szerint, ha akarom, ha nem, most más dolgozatokat nem említve, azokat az említettekhez képest „lenyomom”. Ignóus és Horváth János a századfordulón használta Shakespeare és Petőfi kapcsán az „oldjuk meg saruinkat” kifejezést – boruljunk le a szerző előtt – és meglepő módon ugyanezt alkalmazza Révai József is. A vallásos beszéd erőteljes háttere a kultuszképződésnek.

Szirák Péter: A kultuszkutatás Magyarországon a néprajz- és általában a társadalomtudomány területén a 70-es évek elejétől bontakozott ki. Dávidházi Péter 1989-es *Isten másodszülötte* című, a magyarországi Shakespeare-kultuszt feldolgozó munkája új irányt szabott a vizsgálódásoknak, aztán a 2000-es években Takáts József lett az elméleti keretek fontos alakítója. Valahogy azt érzem, még mindig erősebb a kritikai viszonyulás a kultuszhoz, a kutató legtöbbször úgy lát neki, hogy leleplezi, pellengérré állítja a kultikus beszédet, kidomborítja a gyakran mosolyt fakasztó, időnként groteszk jellegét. Kukorelly Endre azt írta, hogy „kultiválni jó”, tisztelgni, delejeződni, rajongani, hódolni – mindebben dagonyáznai: érzelmileg pozitív, emberi dolog. Ti írásaitok során beletévedtetek-e valaha a kultikus viszonyulásba? Hogyan reflektálja ezt az ember, ha mégis erre hajlik? Bandi a *Porcelánboliban* nagy kritikusa a kultuszoknak, de tesz nagy gesztusokat is: Erdély Miklós vagy Mészöly Miklós esetében erőteljesen megjelenik egy legendás alaknak a felépítése, a kultiválása.

Kukorelly Endre: Nem lehet nem kultiválni: antropológiai jellegzetessége az embernek, hogy belecsúszik ilyen gesztusokba. Az a jó, ha reflektív marad ehhez a viszonyulásunk, adott esetben tudunk magunkon, a „leborulásunkon” nevetni. Ha nagy, megrázó teljesítmény előtt leborulsz, az természetes, aki nem csinálja, cinikus módon viszonyul a kultúrához. Ha jól balanszírozok, azzal nincs semmi baj.

Bódi Katalin: Próbálom utólagosan tetten érni az írásaimban a rajongást, amelyet szakszöveg készítésekor – elvileg – el kellene fojtanunk, hogy megmutatkozhasson a szöveg olvashatósága. Én a rajongásomat inkább tanítás közben élem ki, egy szöveg elemzése során, a beszélgetés eseményében a személyes élmény jobban megbeszélhető, kicserélhető és elemezhető. Nagyon kedvelem például a Napóleon-korabeli képzőművészetet, többek között azért, mert ebben az időszakban a napóleoni kormányzás a képzőművészeteket ideológiai-politikai szempontból formálja kultikussá, annak a gondolatnak a jegyében, hogy ha naggyá tesszük Franciaország művészetét, akkor általa az ország is naggyá válik. A római kor művészetének „újrahasznosítása” a napóleoni birodalom nagyságát is figurálja ebben a rövid időszakban. A hagyományokhoz való korabeli viszony, a szelekció, a felejtés és a jelentésadás sokat elárul a kultusz mai működéséről is. Azon kaptam ugyanakkor egyszer magam, mintha rajonganék magáért Napóleonért is (mint Julien So-

rel), ami azért eléggé ijesztő... Kell tehát egy kontroll, egy távolságtartás, amellet, hogy a rajongás bizonyára életkori sajátosság is – persze nemcsak fiatalon lehet rajongani, de talán változik a módja a lelkesedésnek. Megjegyzendő, a tárgyválasztás maga a kultusz egyfajta kijelentése is egyben. Mikor Roland Barthes kísérletet tesz Balzac egyik novellájának újraolvasására, abból az alaptézisből indul ki, hogy a klasszikus szövegek olvashatatlanok, és amikor egy egyetemista csoporttal elvégzi az elemzést, végeredményben ezzel a gesztussal is csak a szerző kanonikus pozícióját stabilizálja.

Sepsi László: Attól függ, hogy a kultusz gyakorlásának melyik aspektusáról beszélünk. Ha az áhítatról van szó, az nagyon idegen tőlem, eleve gyanús, ha valaki, valamely csoport ezt várja el tőlem. A másik kérdésre, hogy foglalkoztam-e irracionális mértékben olyan dolgokkal, amelynek más a közelébe sem menne, a válasz egyértelműen igen. Voltak szokatlan témaválasztásaim, foglalkoztam kultikus szövegekkel, gondolkoztam, olvastam, írtam róluk – ez már önmagában eltér a befogadói normától, túlmutat azon, hogy jó volt, vagy nem volt jó. Az értelmiségi praxis önmagában deviáns kulturális praxis: nem feltétlen erre találták ki a szövegeket.

Kukorelly Endre: Kérdés, mire találták ki, és melyik korban mire használták. Athénban, Krisztus előtt az 5. században a Dionüszosz színházba ötezer ember fért be, és nem szórakozni jártak, vagy a kiskosztümjüket megmutatni. Ismervén a mitológiát, ismerték a sztorit, tudták hová fut ki: hanem a megtisztulás, a katarszisz miatt mentek. És ez erősen mutatja a kultuszgyakorlás vallásos aspektusát. A görögök tudták, hogy nem csak a test, de a lélek is tisztán tartandó. Mindenki, az úgynevezett egyszerű emberek is jártak színházba, ez közös érzület volt. Életben tartani a kultuszt!

Szirák Péter: A sztárokról keveset beszélünk, és ez – a szorosabban vett irodalmi szcénát tekintve – beszédes. Főleg a minőségi irodalom, annak használatba vétele került szóba. Szándékosan bulváros kérdést tennék fel végül: szerintetek vannak-e sztárirók? Abban az értelemben, ahogy a populáris kultúrában erről beszélünk, lehet-e egy minőségi irodalmat előállító szerző sztár?

Sepsi László: Miért ne lehetne? Sok szerző van, akinek megvan a kanonikus pozíciója, közben pedig az emberek ismerik a nevüket, például Jonathan Franzenét vagy Michel Houellebecq-ét. Téves beidegződés, hogy az ismertség és a minőség közt van valami korreláció.

Bódi Katalin: Különböző kulturális területek érintkezéséből is létrejöhetnek az ismertség, az olvasottság jelenségei. Például a *Nők lapja* a tárcákon keresztül biztosítja az átjárást a szépirodalom felé a szélesebb közönség számára, nem véletlen GreCsó Krisztián, Tóth Krisztina, Szabó T. Anna vagy Varró Dániel népszerűsége, annak köszönhetően tehát, hogy ők más fórumon is jelen vannak. De persze lehetne említeni más példát is, mondjuk Péterfy Gergelyét, aki komoly erőfeszítést tesz a közösségi felületeken, hogy az ismertségét növelje. Az újfajta mediális felté-

telek jól kiszolgálják az önkultuszépítés e formájában potenciált látó, ezeket a felületeket ügyesen használó szerzőket. Másik közismert példa, hogy – már eleve ismert szerző – verse tankönyvben szerepel, s ezt valaki kiteszi a Facebookra, az emberek pedig felháborodnak, milyen versek kerülnek a gyerekek kezébe. Az irodalom kitüntetett fontossága mutatkozik meg abban, hogy mindenki elkezd gondolkodni a költemény értelmén. Mindazontáltal ijesztő szociológiai láttelet esetenként, ahogyan a kommentelők nemcsak a szerzőhöz, hanem egymáshoz is jellemzően verbális erőszakkal viszonyulnak: igény bizonyosan van tehát az irodalmi szövegek szélesebb körben való befogadására, a szövegértési feltételek és képességek azonban némelykor fájdalmasan korlátozottak. De talán még mindig erősen él a köztudatban az, hogy a szépirodalmat meg kell óvni a tömegektől, és ez nagyon káros elgondolás.

Kukorelly Endre: Az önmarketing Petőfiig vezethető vissza: nagyon érezte, mit és hogyan kell csinálnia a népszerűség érdekében. Jókainál is megfigyelhető ez: Ők amúgy is koruk félistenei voltak. Ha a mai összes művészt, kőfaragót és balett-táncost egyé gyűrnánk, sem érné el Jókai népszerűsége szintjét. Ellenpélda Arany János, akitől alkatilag volt idegen az önkultuszépítés, a kultusz mégis kialakult körülötte. Mikor meghalt, pillanatok alatt összegyűlt a híres szobrához a százvalahány ezer pengő. A maiak nem összehasonlíthatóak velük. Túlságosan szórt a mezőny, túl sok a kisebb-nagyobb sztár, de senkinek sincs akkora potenciálja. Páran elég ügyesen nyomatják az önmarketinget, ami rendben is van; nevetséges, mikor azt hallom, nem illik – miért ne illene? El kell adni a terméket. Ha Petőfi ezt tette, a maiak miért ne próbálnák?

Szirák Péter: Még meg akartam kérdezni, te mennyire vagy önkultuszépítő, de ettől most idő hiányában eltekintek. Sok kérdésről volt szó, még többről lehetett volna beszélni. Én azt tanultam, hogy a kultusz nem feltétlenül rossz – végtére is kiiktathatatlan –, de figyelni kell, hogy túlzásokba ne essünk.

A lelkesedés alkalmai

ALFÖLD-DÍJASOK ESTJE: HANSÁGI ÁGNESSEL, VALASTYÁN TAMÁSSAL ÉS VÖRÖS ISTVÁNNAL FODOR PÉTER BESZÉLGET

Fodor Péter: Nagy büszkeség, hogy idén is három kitűnő és a lappal régóta szoros munkatársi kapcsolatban álló szerzőnknek mondhatunk köszönetet az Alföld-díjjal. Beszélgetésünk a Debreceni Irodalmi Napok programsorozatának része, így adódik indulásképpen, hogy arra kérjelek Benneteket, a kultusz témájához szóljatok hozzá.